

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ВЕРБАЛЬНОГО ТА ВІЗУАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні вирішальним фактором розвитку суспільства взагалі та українського, зокрема, є розвиток продуктивного мислення як систематичного компонента інтелектуального та творчого потенціалу особистості.

Метою роботи виступає дослідження особливостей розвитку та взаємозв'язку креативних форм мислення в підлітковому віці. Теоретико-методологічними засадами вивчення поставленої проблеми є дослідження в галузі психології мислення (Г.О. Балл, А. В. Брушлинський, В. М. Дружинін, А.Б. Коваленко, Г.С. Костюк, Н. С. Лейтес, С.Д. Максименко; О.М. Матюшкін, В. О. Моляко, Н.І. Пов'якель, О.Я. Пономарьов, Р. Стернберг, М.Л. Смольсон, О.К. Тихомиров та інші); стратегіально-діяльнісний підхід до творчої діяльності (В.О. Моляко); розробки з проблеми візуально-мисленнєвої діяльності (Б.І. Беспалов, В.М. Гордон, Д.Н. Завалишина, В.П. Зінченко, І.Я. Каплунович, В.М. Муїпов, В.В. Петухов, С.М. Симоненко); стратегіально-семантичний підхід до дослідження візуального мислення (С. М. Симоненко); наукові уявлення про креативність особистості (Д. Б. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, В.В. Клименко, О.І. Кульчицька, В.М. Козленко, Ю.М. Кулюткін, Р.О. Пономарьова, В.В. Рибалка, В.О. Роменець, П. Торренс та інші).

Необхідною умовою формування продуктивного мислення є взаємодія його наочних та вербально-логічних форм та креативності, як їх властивості.

Особливу значущість набуває дослідження креативності мисленнєвих процесів в підлітковому віці. Якраз в підлітковому віці, як зазначено в наукових дослідженнях [1;3;9;10], виникають внутрішні і зовнішні умови для розвитку найвищого рівня вербальних форм мислення - абстрактно-понятійного мислення (стадія формальних мисленнєвих операцій, за Ж.Піаже) та візуального мислення як найвищого рівня мисленнєвої діяльності в онтогенезі (В.П. Зінченко, С. М. Симоненко).

Таким чином, якщо розглядати взаємодію наочних та вербально-понятійних компонентів як необхідну умову формування продуктивного мислення, то з цієї точки зору нам видається актуальним дослідження особливостей розвитку креативних форм мислення в підлітковому віці.

Традиційно, у психологічній науці виділяють за критерієм новизни такі види мислення як: репродуктивне, продуктивне та творче [5;6;7;8;12]. Виходячи з цього, об'єктивно існують якісно різні рівні продуктивного мислення, ці рівні визначаються мірою приналежності їм креативності. Отже, креативне мислення завжди продуктивне, а продуктивне мислення є креативним в тій чи іншій мірі. Найвищим рівнем є креативний рівень мислення.

Під креативними формами мислення ми розуміємо продуктивні мисленнєві процеси, які наділені креативністю як специфічною властивістю та виконують функцію креативності. Деякі вчені вважають поняття "продуктивне" мислення та "креативне" синонімами. На нашу думку, означені поняття не є тавтологічними. Посилаючись на словник іншомовних слів, в перекладі з латинського: продуктивний – це доцільний, плідотворний, здатний створювати щось цінне. Виходячи з цього, поняття "продуктивне мислення" носить більш результативний характер і вимірюється такими критеріями, як: результативність пошуку рішень; швидкість та ефективність вирішення проблеми, а "креативне" мислення на відміну, має більш процесуальний характер та вимірюється за критеріями: продуктивність у створенні вербальних гіпотез та візуальних ідей; оригінальність, семантична гнучкість, здатність створювати щось нове. Таким чином, розходження між цими поняттями існує, насамперед, за критерієм новизни.

До креативних форм мислення в підлітковому віці ми можемо віднести вербально-логічне (абстрактно-понятійне) мислення та візуальне (наочно-понятійне) мислення, які мають вищий рівень розвитку формальних операцій (за Ж.Піаже) [9].

Аналіз теоретико-методологічних джерел з проблеми дослідження показав, що мислення, згідно з сучасними уявленнями науковців-психологів, розуміється як вища психічна пізнавальна діяльність, яка має складноструктурований характер, є цілісною і особистісно обумовленою. Її цілісність визначається тим, що мислення функціонує як процес, що здійснюється суб'єктом, особистістю. Але цей процес може протікати на різних рівнях, в різних формах і в різних специфічних системах відношень з об'єктом.

У психологічній науці традиційно прийнято визначати як основні форми мислення: вербально-понятійне (мислення поняттями, судженнями та умовиводами) та наочно-образні (мислення образами) мисленнєві процеси. Означені процеси є онтогенетично та соціально обумовленими і мають специфічні особливості розвитку в різні вікові періоди.

Розгляд таких форм мислення, як наочно-дієве, наочно-образне та вербально-логічне (виходячи з критерію генетичної обумовленості), що безпосередньо впливають один з одного, не зовсім виправданий, адже тоді, на цьому етапі переходу обривається генезис наочних видів мисленнєвої діяльності [10;11].

На думку ряду вчених, вербально-логічне мислення не є прямим продовженням наочних форм мислення (В. П. Зінченко, С. М. Симоненко). Видами вербально-понятійної форми мислення є конкретно-понятійне та абстрактно-понятійне мислення; наочної форми мислення - наочно-дієве, наочно-образне, візуальне. Візуальні і вербальні форми інтелекту розвиваються паралельно, взаємодіючи, взаємопроникаючи та збагачуючи один одного. Вербально-понятійне мислення, піднімаючись на вищі рівні свого розвитку, операціонально та змістовно збагачує і наочне мислення, сприяючи підняттю його розвитку на новий рівень - рівень візуального мислення [11].

Вищого рівня генетичного розвитку мисленнєві форми досягають в підлітковому віці (стадія формальних операцій, за Ж.Піаже), реалізуючись є таких їх видах, як абстрактно-понятійне мислення та візуальне (мислення образами-концептами) відповідно [10].

Якісні зміни в особистості підлітка, в першу чергу, пов'язані з інтенсивним розвитком інтелектуальної діяльності в цьому віці (четверта стадія - формальних операцій, за Ж. Піаже). Деякі зарубіжні вчені (Arlin, 1975) виділяють як найвищу - п'яту стадію інтелектуального розвитку - стадію виявлення проблем. Для неї характерне творче мислення, розгляд нових методів мислення для рішення проблем. На цій стадії з'являється здатність знаходити і формулювати ще не поставлені задачі або піднімати загальні питання, що стосуються проблем, вирішених неповно. Не всі підлітки, що володіють формально-операційним мисленням здатні до переходу на цю стадію, а тільки ті, які відзначаються його високим рівнем розвитку [1; 3; 9].

Протягом зазначеного вікового періоду відбувається розвиток продуктивності візуального мислення, пов'язаної із здатністю до висування візуальних гіпотез щодо невизначених перцептивних стимулів. Розширюються операціональні можливості візуального мислення підлітків щодо відтворення та видозміни діючого перцептивного стимулу; знижується міра залежності від заданого перцептивного поля; зростає рівень складності здійснюваних підлітками конструктивних перетворень пред'явленого стимулу. Збільшується категоріальна гнучкість процесів створення нових образів (розширюються можливості семантизації візуальних вражень).

Експериментально доведено, що в підлітковому віці паралельно з розвитком вербального інтелекту, його абстрактно-логічних операцій, в тісному зв'язку з ними також розвиваються операціональні, змістові та процесуальні механізми візуального мислення, що позитивно впливає на загальний розвиток продуктивності інтелектуальної сфери особистості.

Виходячи з зазначених досліджень, ми вважаємо, що креативним може бути і вербальне і візуальне мислення у найвищому рівні свого прояву.

Метою нашого емпіричного дослідження є виявлення особливостей розвитку та взаємозв'язку креативних форм мислення в підлітковому віці.

Дослідження проводилось за допомогою наступних методів - спостереження, бесіда, аналіз продуктів діяльності, тестовий метод, що передбачав використання таких конкретних методик, як: Шкільний тест розумового розвитку (ШГРР) та тестові завдання на логічність мислення надають можливість дослідити рівень сформованості логічних операцій вербального мислення; прогресивні матриці Равена орієнтовані на вивчення операціональної сторони візуального мислення; тест Торренса (вербальний та невербальний), спрямований на вивчення процесуальних компонентів вербальної та візуальної креативності; методика "Зірки та хвилі" дозволяє розглянути змістові характеристики креативності.

З'ясовано, що в підлітковому віці розвиток внутрішньоструктурних залежностей вербально-понятійного мислення відбувається нерівномірно, а його структура не вирізняється постійністю внутрішніх зв'язків та їх тісністю, тобто структура означеної форми мислення не є остаточно сформованою. Виявлено, що зміцнення її внутрішніх зв'язків відбувається в 11-13 років, в той час, як вік 10 і 14 років є критичним у становленні і розвитку структури вербального інтелекту.

Аналіз результатів дослідження рівня сформованості логічних операцій вербального мислення за Шкільним тестом розумового розвитку (ШГРР) та тестовими завданнями на логічність мислення показав динаміку зростання його показників з 10 до 14 років (рис. 1).

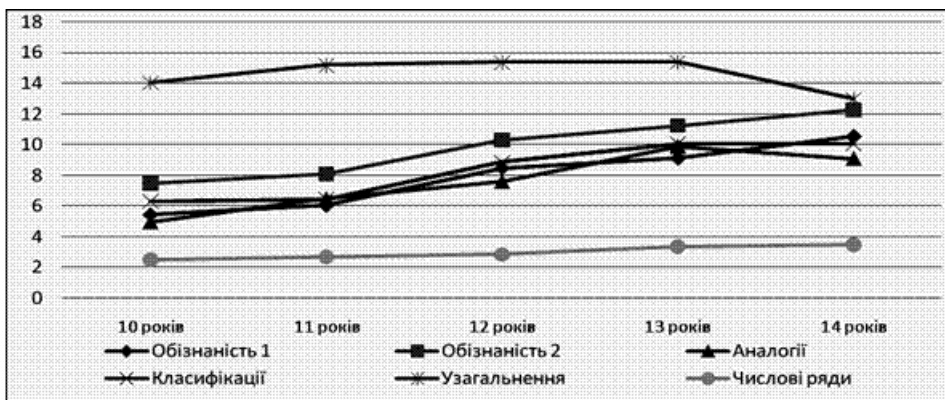

Рис. 1. Розподіл показників вербального мислення за методикою ШТУР

З метою порівняння даних ШТРР для кожної з вікових груп знаходився середній процент правильно виконаних завдань. Одержані у такий спосіб результати наведено у табл. 1.

Розподіл показників вербального мислення за методикою ШТУР

Табл. 1

	обізнаність 1	обізнаність 2	аналогії	класифікації	Узагальнення	числові ряди
10 років	27,2	37,4	19,84	31,6	73	15,56
11 років	30,2	40,6	25,9	32,2	79,9	16,8
12 років	42,2	51,6	30,4	44,5	81	17,8
13 років	45,6	56,4	38,7	50,2	81	21,1
14 років	52,9	61,5	36,4	50,3	68	21,9
Середнє значення	39,6	49,5	30,2	41,8	76,6	18,6

Виявлено, що розвиток внутрішньоструктурних залежностей візуального мислення відбувається нерівномірно, зміцнення внутрішньої структури візуального мислення характерне для 11 та 14 років, меншою мірою – у 12-13 років. Водночас ми не можемо говорити про остаточну сформованість внутрішньої структури: кількість значущих зв'язків не сягає максимально можливого рівня, а виявлені залежності мають низький або середній рівень.

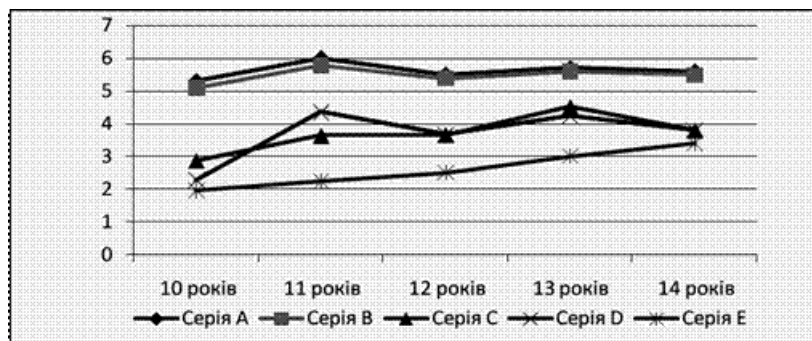

Рис. 2. Розподіл показників операціональних компонентів візуального мислення в підлітковому віці (за методикою Равена)

Розкрито особливості розвитку та взаємозв'язку між структурними компонентами вербально-понятійного та візуального мислення. Одержані дані дозволяють дійти висновку про те, що досліджуваний віковий період (10-14 років) вирізняє нерівномірний характер розвитку структурних зв'язків між вербально-логічним і візуальним мисленням. Зокрема, у розвитку інтелектуальної сфери виявлено кризовий, зламний момент (це характеризує 13-річних підлітків), відмінною ознакою якого є відокремленість і незалежність розвитку всіх компонентів вербально-логічного і візуального мислення. В той самий час інші вікові періоди вирізняються наявністю залежності між їх окремими складовими.

З'ясовано, що вербальна та візуальна креативність є процесуальними характеристиками вербально-понятійного та візуального мислення відповідно, що пов'язані з креативною функцією означених форм мислення. Вербальна креативність спрямована на генерування нових оригінальних ідей, які відрізняються від загальноприйнятих, стереотипних, а візуальна креативність – на створення нових наочних образів-концептів, символів, моделей за допомогою операцій візуалізації на основі вербальних та візуальних стимулів. До структури вербальної креативності входять такі складові, як: продуктивність генерування ідей, вербальна оригінальність та категоріальна гнучкість. Структурними компонентами візуальної креативності є: продуктивність висунення візуальних гіпотез, візуальна оригінальність, стратегіально-семантична гнучкість.

За допомогою кількісного та якісного аналізу виявлено найбільшу різницю між мінімальними і максимальними значеннями показника продуктивності у підлітків 10-11 та 14 років, що дозволяє говорити про збільшення можливостей окремих підлітків цього віку активно пропонувати і висувати візуальні гіпотези відносно незавершених перцептивних стимулів (рис.3).

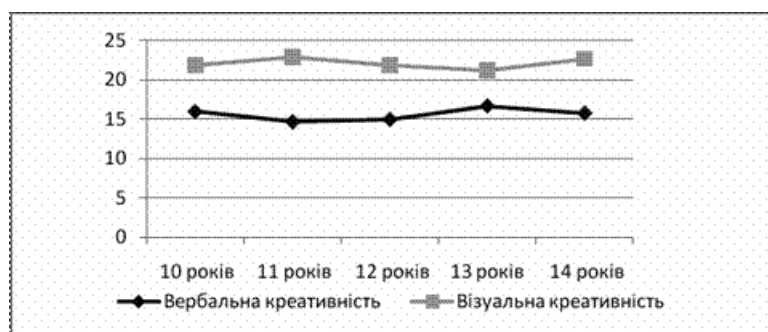

Рис. 3. Розподіл рівня розвитку візуальної та вербальної креативності в підлітковому віці.

Досліджено особливості розвитку та взаємозв'язку структурних компонентів креативності з операціональними компонентами вербально-логічного та візуального мислення в підлітковому віці.

Аналіз взаємозалежності між креативністю і операціональними компонентами вербально-логічного мислення показав, що найбільшу кількість зв'язків між означеними складовими виявлено в 11-12 річних підлітків. На нашу думку, це свідчить про сформованість та структурну цілісність процесуальних та операціональних складових вербально-логічного мислення як креативної форми мислення, тобто в цьому періоді підліткового віку вербальна креативність знаходиться на піку свого розвитку. Найменш взаємопов'язаними вони є між собою у 13-14 років.

Динаміка взаємозв'язку між креативністю і операціональними компонентами візуального мислення показала, що у віці 10-11 років зв'язки між ними є незначущими, в той час як у 12 років відбувається різке зростання рівня їх значущості. В 13-14 років спостерігаються найбільш тісні взаємозв'язки, що свідчить про сформованість структури візуального мислення як креативної форми мислення у цьому віці.

Таким чином, в 11-12 років відбувається різке збільшення зв'язків між креативністю і операціональними компонентами вербально-логічного мислення, що свідчить про те, що саме в цьому віці структура означеної форми мислення загалом є сформованою і здатною в повній мірі виконувати функцію креативності, а в 13-14 років прояв вербальної креативності суттєво знижується і починає домінувати візуальна креативність.

З метою поглибленого вивчення особливостей розвитку креативних форм мислення серед інших методів математичної статистики було використано факторний аналіз, який дав змогу виявити динаміку домінування на певних етапах підліткового віку означених креативних форм мислення та сензитивні періоди розвитку вербальної та візуальної креативності в означеному віці (рис 4).

Виявлено особливості розвитку та взаємозв'язку структурних компонентів креативності в підлітковому віці. Наявність тісних зв'язків між процесуальними характеристиками вербальної та візуальної креативності протягом всього підліткового віку, засвідчує внутрішню узгодженість, цілісність і взаємообумовленість у розвитку їх структурних компонентів.

Доведено, що розвиток змістових характеристик креативності є тісно взаємопов'язаний з її процесуальними характеристиками, а саме високим рівнем активності висування вербальних та візуальних гіпотез, різноманітністю процесів семантичної інтерпретації візуальних вражень, вербальною і візуальною оригінальністю. Найбільш активно розвиток змістових характеристик відбувається у віці 10-13 років.

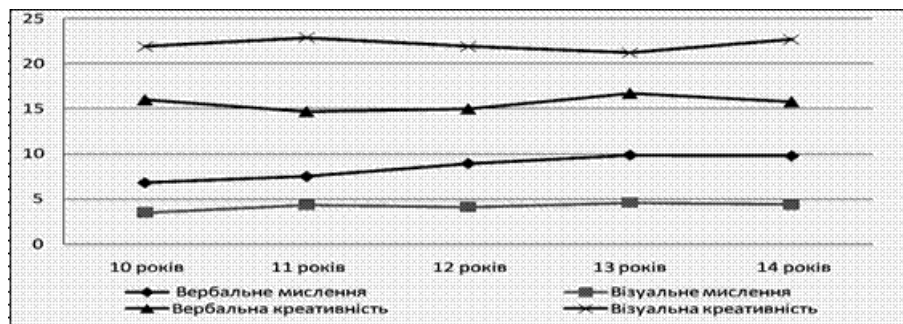

Рис 4. Розподіл показників розвитку креативних форм мислення в підлітковому віці

Таким чином, на основі одержаних результатів, на перспективу подальших досліджень з означеної проблеми буде розробка тренінгу з розвитку візуальної та вербальної креативності у підлітковому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Дж. Когнитивная психология. 5-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 496 с.
2. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся: Очерки российской психологии. – М.: Триволта, Просвещение, 1994. – 303 с.
3. Г. Крайг. Психология развития. – СПб.: Издательство "Питер", 2000. – 992 с.
4. Каплунович И.Я. Развитие пространственного мышления школьников в процессе обучения математике: учебн. пособ. – Новгород: НРЦРО, 1996. – 100с.
5. Клименко В. Психология творчості. – К: Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
6. Матюшкин А.М. Психологические предпосылки творческого мышления. // Мир психологии. – 2001. - № 1. – с. 128-135
7. Особливості динаміки розвитку креативності в підлітковому віці / І. В. Розіна // Наука і освіта. – 2008. - № 7. – С. 156 – 160.
8. Психологічна діагностика інтелекту, мислення, креативності дитини / Упоряд.: С.Максименко, Л.Кондратенко, О.Главник – К.: Мікрос-СВС, 2003
9. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста : учеб. пособие для психол. фак. вузов / Ф. Райс ; пер. с англ. Н. Мальгиной [и др.] ; под науч. ред. А. А. Реана. – 8-е междунар. изд. – СПб. : Питер, 2000. – 616 с.
10. Симоненко С.Н. Динамика развития интеллектуальной сферы в подростковом возрасте. // Наука і освіта. – 2000. – № 6. – С. 70-73
11. Симоненко С.М. Психология визуального мышления: стратегияльно-семантический подход. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. – 320 с.
12. Стратегії творчої діяльності: школа В.О.Моляко / За загальною редакцією В.О.Моляко. – К.: "Освіта України", 2008. – 702 с.

РЕЗЮМЕ

Подано до редакції 12.02.10

В статті розкрито проблему розвитку креативних форм мислення у підлітковому віці. Розкрито специфіку розвитку процесуальних та змістових компонентів креативності як властивості візуального та вербально-понятійного мислення. Виявлено сензитивні періоди, динаміку розвитку та взаємозв'язки вербальної та візуальної креативності в підлітковому віці.

С.Н. Симоненко, І.В. Розіна

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОСТИ ВЕРБАЛЬНОГО И ВИЗУАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

РЕЗЮМЕ

В статье раскрывается проблема развития креативных форм мышления в подростковом возрасте. Раскрыто специфику развития процессуальных и содержательных компонентов креативности как свойства визуального и вербально-понятийного мышления. Выявлены сензитивные периоды, динамику развития и взаимосвязи вербальной и визуальной креативности в подростковом возрасте.

S. N. Symonenko, I.V. Rozina

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF DEVELOPING CREATIVITY OF VERBAL AND VISUAL THINKING AT TEEN AGE

SUMMARY

The article dwells upon the problem of developing creative forms of verbal and visual thinking at teen age; ascertains specificity of developing processual and content components of creativity as a feature of visual and verbal-notional thinking. The author determines sensitive periods, dynamics of development, the link between verbal and visual creativity at teen age.